
השפעת התקשורת על סדר יומה של הכנסת

Author(s): גבי וימן and מיכל הרשמן-שטרית

Source: *Politika: The Israeli Journal of Political Science & International Relations* / פוליטיקה: כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים, קיץ 2003 / חורף 2004, 11/12, תשס"ג / תשס"ד, חוברת קיץ 2003 / חורף 2004, (אלימות פוליטית, תשס"ג / תשס"ד), pp. 141-165

Published by: Leonard Davis Institute for International Relations / המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייוויס

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23390794>

REFERENCES

Linked references are available on JSTOR for this article:

https://www.jstor.org/stable/23390794?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

You may need to log in to JSTOR to access the linked references.

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Politika: The Israeli Journal of Political Science & International Relations* / פוליטיקה: כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים

מיכל הרשמן־שטרית וגבי וימן

השפעת התקשורת על סדר יומה של הנספת

מבוא

”תקשורת ההמונים ממקדת את תשומת הלב בנושאים מסוימים... בהציגה נושאים אלה היא גם מציעה מה לחשוב עליהם, לדעת עליהם ולחוש כלפיהם.”
(Lang and Lang, 1959: 218)

על מידת כוחה ועל השפעתה של תקשורת ההמונים בתחומים רבים התעוררו מחלוקות קשות, אך יש הסכמה וגם עדויות אמפיריות רבות על חשיבותה בתחום הפוליטי. חוקרים אחדים ראו את המקור לעוצמת התקשורת בתחום הפוליטי כנובע מתפקידה לגשר בין הציבור הבוחר לאליטה הנבחרת (Gurevitch and Blumer, 1977); אחרים הצביעו על תפקידה של התקשורת לפקח ולהשגיח על השלטונות והרשויות וראו בה ”רשות רביעית” (Boyce, 1978). ויש שראו את עוצמתה העיקרית של התקשורת ביכולתה לקבוע את סדר היום של המערכת הפוליטית (McCombs and Shaw, 1972).

התאוריה של ”קביעת סדר היום” (The Agenda Setting Theory) גורסת, שאחת ההשפעות הפוליטיות החזקות ביותר של אמצעי התקשורת ניכרת ביכולתם להעלות ולקדם נושאים לשיח הציבורי והפוליטי, ולמעשה הם מתפקדים כ”קובעי הסדר” של החברה, בעצם בחירתם להבליט נושאים מסוימים על פני אחרים. למשל, המתכונת של ”והרי החדשות ועיקרן תחילה” מעבירה לציבור לא רק את נושאי החדשות,

אלא אף את סדר חשיבותם (McCombs and Shaw, 1976). האסכולה של "קביעת סדר היום" מבליטה בעקיפין את משקלם של אמצעי תקשורת ההמונים בתהליך עיצובה של דעת הקהל: אמצעי התקשורת אינם משפיעים במישרין על דעתם ועל בחירתם של האזרחים, אך התמקדותם באנשים מסוימים, בנושאים ובשיקולים שונים מעורר את הדיון הציבורי בהם ולעתים גם מעלה אותם לראש סדר היום הציבורי (כספי, 1998).

בעקבות מאות מחקרים שנעשו ברוח האסכולה של "קביעת סדר היום", הציעו רוג'רס ודירינג להבחין בין שלושה סוגים של סדר יום: זה של אמצעי התקשורת – סדר היום התקשורתי, זה של הציבור – סדר היום הציבורי, וזה של המערכת הפוליטית – סדר היום הפוליטי, כאשר בין אלה מתקיימים דפוסים שונים של השפעות גומלין (Rogers and Dearing, 1987). המושג "סדר היום התקשורתי" מתייחס למידת הבולטות של נושאים ואירועים שונים באמצעי התקשורת לסוגיהם (למשל, היום הציבורי) מייצג את תפיסות הציבור ודעותיו בנקודת זמן מסוימת או בנושא כלשהו (למשל, McCombs and Shaw, 1972; Stone and McCombs, 1981; וולפספלד ווימן, 1999); המושג "סדר היום הציבורי" מייצג את תפיסות הציבור ודעותיו בנקודת זמן מסוימת או בנושא כלשהו (למשל, Winter and Eyal, 1980; McCombs and Shaw, 1972, 1976); והמושג "סדר היום הפוליטי", שנבדק מאוחר יותר, כולל את הנושאים הנדונים במערכת הפוליטית, כגון, קבלת החלטות של הדרג המדיני בענייני חוץ (למשל, Cohen, 1963) ובענייני פנים (Gilberg et al, 1980; McCombs et al, 1982), ואת התכנים הנדונים במערכת הפרלמנטרית, כפי שהם באים לידי ביטוי, בין השאר, בשאלות (Caspi, 1981; רון, 1985), בהצעות לסדר היום, בדיונים בתקציב השנתי (קדמן, 1987) ובנושאים הנמצאים בשלבי חקיקה (Baumgarther and Bryan, 1993).

השאלה המקורית והבסיסית של אסכולת "קביעת סדר היום", שנוסחה בהשראת מחקרם החלוצי של מקומבס ושואו ב-1972, הייתה האם סדר היום התקשורתי משפיע על סדר היום הציבורי? (Rogers and Dearing, 1993). אך כיום, לאחר מאות מחקרים בתחום זה, אפשר למצוא שאלות אחרות כמו כיצד נקבע סדר היום התקשורתי? כיצד נקבע סדר היום הפוליטי? האם קיימת אינטראקציה מסוימת בין סדרי היום ומה? מהם התהליכים הקוגניטיביים המעורבים בקביעת סדר היום ברמה האישית? וכיצד אפשר לזהות את הנושאים על סדר היום הציבורי. רוג'רס ודירינג מצאו, שיותר ממחצית מהמחקרים שפורסמו ברוח אסכולת "קביעת סדר היום" בין השנים 1972–1992 עוסקים בקשר בין סדר היום התקשורתי לסדר היום הציבורי, ורק 29% מהפרסומים בתחום עוסקים בקשר בין סדר היום הפוליטי לסדר היום התקשורתי או הציבורי (יתר המחקרים עוסקים בסדר היום התקשורתי עצמו ומנסים למצוא תשובה לשאלה כיצד הוא נקבע).

מרבית המחקרים המתמקדים בקשר בין סדר היום התקשורתי לבין סדר היום הציבורי, מודדים את השפעתם של אמצעי תקשורת ההמונים על סדר היום של הציבור במהלך תקופת הבחירות, ומבקשים לראות אם הנושאים שעולים בעיתונים ובאמצעי השידור הם גם הנושאים שמעניינים את הציבור ומעסיקים אותו. הממצאים ממחקרים אלה מראים שהבוחרים אכן מחשיבים יותר את הנושאים שהופיעו באמצעי התקשורת וטפלו בה בהרחבה, וגם להפך, נושאים שהוצנעו לא זכו להערכה גבוהה אצל הבוחרים (McCombs and Shaw, 1972, 1976).

מחקרים אחרים המתמקדים בתקופת הבחירות, בדקו את יכולתם של הפוליטיקאים להכתיב את סדר היום התקשורתי בתקופת מערכת הבחירות ולכוונו לטובת (Arterton, 1993; וולפספלד ווימן, 1999). אולם, סדר היום התקשורתי והשפעתו על סדר היום הפוליטי נחקרו פחות. כאן שאלת המפתח היא כיצד נושא מסוים נכנס לסדר היום הפוליטי. חוקרים שהתעניינו בסדר היום הפוליטי בחרו לבחון את סדר היום התקשורתי אך ורק כגורם שיכול לבא משתנים פוליטיים כמדיניות פנים וחוץ: לאסוול בדק טכניקות של תעמולה במלחמת העולם הראשונה (Lasswell, 1927); אלמונד כלל את האליטה התקשורתית

כאחת מארבע האליטות השותפות בתהליך קבלת ההחלטות ובעיצוב מדיניות החוץ (בנוסף לאליטה הפוליטית, הביורוקרטית והאליטה של קבוצות האינטרס) (Almond, 1950); ורוזנאו התייחס בספרו "דעת הקהל ומדיניות חוץ" לתקשורת ההמונים כאל אחד מערוצי הזרימה המשפיעים על דעת הקהל (Rosenau, 1961). על אלה אפשר להוסיף מחקר מאוחר יותר של באומגרטור וג'ונס, שבו בחנו השניים את סדר היום הפוליטי ואת אי-היציבות בפוליטיקה האמריקנית. לטענתם, אמצעי תקשורת ההמונים ממלאים תפקיד מרכזי בתהליך המדיני על ידי הכוונת תשומת לבו של הציבור לנושא מסוים לאורך זמן, או באמצעות הסטת תשומת לבו מנושא אחד לנושא אחר (Baumgarther and Bryan, 1993).

מחקרים אחרים, המקשרים בין סוגיות במדע המדינה וסוגיות בחקר התקשורת, התמקדו בקשר בין סדר היום התקשורתי לסדר היום הפוליטי. הם מצאו שהתקשורת יכולה לקבוע את הנושאים שיידונו אצל האליטה הפוליטית (Caspi, 1981; Gilberg et al, 1980) בתחומים כלליים (Gormley, 1975) ובתחומים מוגדרים (קדמן, 1987). יחד עם זאת, הם גם קבעו שלאמצעי תקשורת ההמונים יש מתחרים בניסיון להכתיב את סדר היום הפוליטי, למשל, המפלגות, קבוצות לחץ, קשרים אישיים, מכרים לוביסטים ועוד (Gormley, 1975; רון, 1985).

המחקר הנוכחי מבקש לבדוק את מידת הצלחתה של התקשורת להשפיע על המערכת הפרלמנטרית בישראל להעלות לדיון נושאים מסוימים, ולזהות את הגורמים שבהם תלויה הצלחה זו. מאז שנות השמונים, עת התפרסם המחקר האחרון בתחום זה בישראל, חלו שינויים רבים במערכת התקשורתית כאן: העיתונות המפלגתית נעלמה כמעט לחלוטין (כספי ולימור, 1993); העיתונות הכתובה הצטמצמה ברמה הארצית לשלושה עיתונים בלבד, ובמקביל התרבו והתחזקו העיתונים המקומיים (קליין, 1999; שיפמן, 1999); נוסף ערוץ שני לטלוויזיה ובתי האב בישראל חוברו לכבלים וללוויין ובכך לטלוויזיה מרובת-ערוצים. במקביל חלו שינויים במערכת הפוליטית בישראל הכוללים, בין היתר, בחירות מקדימות (פריימריס) ברוב המפלגות, ובחירות ישירות לראשות הממשלה (בשלוש מערכות בחירות בלבד). שינויים אלה השפיעו במידה ניכרת, על היחסים בין שתי המערכות הללו.

סדר היום של הכנסת

"לכל מוסד פוליטי יש את סדר היום שלו, שנקבע באופן שגרתי על ידי שחקני ועל ידי האינטראקציה שלו עם מוסדות אחרים." (Caspi, 1981: 402)

לכל מערכת פרלמנטרית יש סדר יום ושגרת עבודה הנקבעים על ידי גורמים פנימיים ועל ידי גופים ומוסדות חיצוניים. מתקנון הכנסת, פרק שני, אנו למדים, שקביעת סדר היום של הכנסת מצויה בתחום אחריותו של יו"ר הכנסת. בשניים משלושת ימי העבודה השבועיים של הכנסת, עליו להסדיר את העניינים בהתאם לסדרי העדיפויות של הממשלה, ואילו סדר הדיון בהצעות לסדר היום של חברי הכנסת או בהצעות חוק פרטיות, הנערך ביום העבודה השלישי, נקבע על פי החלטתו והחלטת סגניו בשבתם כנשיאות הכנסת. ההבחנה בין ימים שבהם מוקדש סדר היום לממשלה ליום שבו הוא מוקדש לכנסת אינה קשיחה, משום שהתקנון מתיר גלישה של יוזמות ממשלתיות ליום הדיונים בהצעות לסדר היום והצעות חוק פרטיות, ולחלופין, בימים שבהם סדר היום נקבע על ידי הצעות הממשלה ייכללו בדיונים גם שאילתות ותשובות, הצעות חוק פרטיות שחזרו מקריאה ראשונה או דיון המתחייב מהצעה לסדר היום. כמו כן, התקנון קובע, שלהודעה של הממשלה, להצעות דחופות לסדר היום של חברי הכנסת ולנושאים שהחוק או התקנון מחייבים לדון בהם, קיימת זכות קדימה בסדר היום של הכנסת (סעיף 33 לתקנון). מהבחינה הפורמלית-מנהלית, סדר היום של הכנסת נקבע על ידי יו"ר הכנסת וחבריה, אך כיצד עולה

נושא מסוים על סדר היום של הכנסת, ומי הם הגורמים החיצוניים המשפיעים על התכנים הנדונים בכנסת? בין הגורמים החיצוניים אפשר להצביע על אמצעי התקשורת כעל גורם חשוב, ואולי מרכזי, המפנה את תשומת לבם של חברי הכנסת לנושאים מסוימים ומשפיע על העלאתם של נושאים אלה לסדר היום ועל דחייתם של אחרים.

השפעת התקשורת על סדר היום של הכנסת

”סדר היום של הכנסת נקבע בחדרים הקטנים ביותר במשכן, מפני ששם קוראים חברי הכנסת עיתונים...” (קדמן, 1987: 402)

יכולתה של התקשורת להשפיע על התהליכים הפרלמנטריים נובעת בין השאר מהיותה אמצעי בידי הפוליטיקאים ללמוד על נושאים, מצוקות, מאוויי הציבור והלכי רוח. חברי הכנסת עצמם מפעילים את אמצעי התקשורת ומשתפים אותם במשחק הפוליטי, כאשר הם בוחרים להתייחס למידע המתפרסם בכלי תקשורת כזה או אחר, ומנסחים על פיו הצעה לסדר היום, שאילתא או הצעת חוק. מחקרים אחדים בדקו את מקומם של אמצעי התקשורת בעיצוב סדר היום של הכנסת (דיסקין, 1972; רון, 1985; קדמן, 1987; כספי, 1998; Caspi, 1981). כספי היה הראשון שהציג תשובה מחקרית לשאלת תפקידה של התקשורת בקביעת סדר היום הפרלמנטרי. בבדיקה מקיפה שערך מצא, שעם חלוף השנים, חלה עלייה מתמדת בשיעור ההסתמכות של חברי הכנסת על אמצעי תקשורת ההמונים: מ-8% בכנסת הראשונה (1955) ל-55% בכנסת השביעית (1973) (Caspi, 1981). עוד מצא, שמקור המידע המשמש יותר מכל גורם אחר כחומר גלם לכתיבת שאילתות, מהכנסת השלישית ועד הכנסת השביעית, הוא אמצעי התקשורת. רון הגיע למסקנה דומה במחקר שערך בכנסת העשירית, אך הצביע על ירידה חדה בהסתמכות על אמצעי התקשורת (20% בלבד). הוא מסביר ירידה זו בשלושה טעמים: הראשון, במרוצת השנים גיוונו חברי הכנסת והרחיבו את מקורות המידע העומדים לרשותם; השני, הם מייחסים חשיבות רבה יותר לקשר בין הנציג למוצג; השלישי, חל פחות במעמדם של כלי התקשורת בעיני נבחרי העם והציבור הרחב (רון, 1985). למרות הסבר זה, בבדיקה שנערכה לאחרונה נמצא שדווקא כנסת ישראל, בהשוואה למערכות פרלמנטריות אחרות בעולם, נמצאת בתחתית הסולם מבחינת מערכות המידע העומדות לרשותה (פיון, 1997). כמו כן, בסקר שנערך בישראל בכנסת השתיים-עשרה, טענו רוב חברי הכנסת שכמות המידע העומדת לרשותם בעת קבלת החלטות, היא מועטה. מסקר זה אף עולה, שאמצעי התקשורת משמשים כמקור מידע עיקרי של חברי הכנסת והם מעריכים אותם כחשובים ביותר (פרידין, 1993).

גורמים אחרים השפיעו על יחסם של פוליטיקאים לתקשורת, ובהם שינוי שיטת הבחירות הפנימיות במפלגות והמעבר לשיטת הפריימריס. שפע הערוצים מספק לפוליטיקאים הזדמנויות רבות יותר להופעות תקשורתיות וגם מעשיר במידה ניכרת את יכולתם להצטייד במידע על נושאים ובעיות. כספי מציין, שכדי להבטיח לעצמם חשיפה מרבית חייבים הפוליטיקאים לפתח מערכת קשרי גומלין וחליפין עם העיתונאים ואנשי התקשורת. אחד הביטויים לחליפין כאלה הוא היענותו של הפוליטיקאי לנושאים המועלים באמצעי התקשורת: חבר הכנסת משתמש במידע מהתקשורת ומציגו מעל דוכן הכנסת באמצעות שאילתא או כל אמצעי פרלמנטרי אחר. הדבר מחמיא לעיתונאי שמאחרי הכתבה ובתמורה הוא דואג שחבר הכנסת שהשתמש במידע שלו יזכה לפרסום (כספי, 1998). התקשורת אף גומלת לחברי הכנסת, בין השאר, במתן תארים כמו ”אלוף המחוקקים” או ”חברי הכנסת הפעילים ביותר”, תוך שימוש בנתונים על מספר השאילתות או על הצעות החוק שהגישו. כך הכתיר עיתון ”הארץ” את ח”כ משה גפני (יהדות התורה) בתואר ”אלוף השואלים” מכיוון שהגיש 94 שאילתות במהלך שלוש שנות כהונתה של הכנסת החמש-עשרה והקדים רק במעט את חברת הכנסת תמר גוז’נסקי (חד”ש), נסים זאב, יצחק סבן ורחמים מלול

(ש"ס) שהגישו 93 שאילתות כל אחד. יש גם ציון לגנאי למי שאינו מגיש שאילתות – יעל דיין (עבודה) צוינה לגנאי מכיוון שהגישה רק שתי שאילתות ("הארץ", 25 ביולי 2002). התקשורת מתגמלת אפוא את מי שמייצר יותר שאילתות ובכך מדרבנת את חברי הכנסת לחפש נושאים לכתיבתן, בעוד היא עצמה משמשת כספק נוח של נושאים אלה. מכאן עולה, שחברי הכנסת זקוקים לאמצעי התקשורת משתי סיבות עיקריות: האחת, הם מספקים להם מידע יקר ערך הנוגע לציבור ולנושאים שונים; השנייה, הם מספקים להם אמצעי מרכזי לקידום תדמיתם על ידי פרסום, הזכרת שמם וחשיפה תקשורתית.

שאלות ומקורות המידע לכתיבתן

"בידיעות אחרונות" מ-1 בדצמבר 1997, נמסר כי 'מפעל הפיס' מפסיק את השתתפותו בפרויקט 'מחר '98 – פרויקט מחשוב בבתי ספר. רצוני לשאול, כמה בתי ספר נהנו עד כה מן הפרויקט?...'" (ח"כ זאב בויס שואל את שר החינוך, התרבות והספורט, שאילתא 2072, 7 בינואר 1998).

לפי תקנון הכנסת, פרק שלישי, חבר כנסת רשאי להפנות שאילתא לכל שר בכל נושא המצוי בתחום פעילותו של השר. השאלתא היא אחד המכשירים הפרלמנטריים הפשוטים והקלים המצויים בידי חברי הכנסת, והיא מוכיחה שיש אפשרות להתייצב בפני הדרג הממשלתי ולדרוש ממנו דין וחשבון, הסבר ואחריות (ציזון, 1970). לשאלתא פנים רבות ומגמותיה שונות, לפי רצונו של השואל. באמצעותה הוא יכול לבקש מידע בנושא מסוים, לנסות ולאמת עובדות שנגלו לפניו, להעביר ביקורת על עבודת השר, להפנות את תשומת לב השר לעובדה מתוך מגמה לתקנה, ולהמריץ את השר לעשיית פעולה מסוימת (פיין, 1999א).

במהלך השנים קמו לא מעט מבקרים המפחיתים מערכו של מוסד השאלתא. אלה טוענים שקיימות כמה בעיות מרכזיות באפקטיביות של המוסד כגון, משך הזמן העובר עד לקבלת התשובה, והיעדרותם של חברי כנסת רבים מן האולם בעת מתן התשובה לשאלתא שהגישו (סגל, 1983). חסרון נוסף הוא, שהשרים מגיעים עם תשובות מוכנות שכותבים להם הפקידים הבקאים בנושא ומדקלמים את מה שנכתב עבורם, כך שהדיונים בנושא נעדרים ערך ממשי (פיין, 1999א).

למרות חסרונותיה נודעת השאלתא ביתרונותיה הרבים ונתפסת כמכשיר פרלמנטרי בעל חשיבות רבה מכמה בחינות: השאלתא נותנת הזדמנות לבקר את מעשי הממשלה ולפקח עליהם, היא מהווה גורם מדרבן, מרתיע ומייעל (וייס, 1977); היא מחנכת לאזרחות פעילה ומחזקת את הקשר בין הבוחר לנבחריו, באמצעותה יכול חבר הכנסת להעביר דרישות, בקשות והערות של אזרחים (פיין, 1999ב); העלאת שאילתות בכנסת מקנה למוסד זה את ההזדמנות לעסוק לא רק בתחום המדיניות הגבוהה, אלא גם בנושאים קטנים ובעניינים האפורים של חיי היומיום (רון, 1985); באמצעות השאלתא נודעות, לעתים, לשר עצמו תופעות שלא ידע עליהן וניתנת לו הזדמנות לעמוד על מצב הדברים ולתקנו (ציזון, 1970).

השאלתא היא אמנם כלי פרלמנטרי בסיסי ופשוט, אך בכוחה לעורר הדים ו"לגלגל" הליכים פרלמנטריים נוספים כגון, הצעות לסדר היום, הצעות חוק ועוד (ציזון, 1970). פומביות הדיון המתלווה להגשת השאלתא והיעדר הגבלה של מכסה סיעתית מחזקת את היותה כלי רב חשיבות העומד לרשות כלל חברי הכנסת (רון, 1985), ולא בכדי עושים בה חברי הכנסת שימוש אינטנסיבי (מהכנסת העשירית ועד הכנסת הארבע-עשרה הוגשו במוצע 5030 שאילתות בכל כנסת).

יחד עם זאת, עיון בתקנון הכנסת, פרק שלישי, מלמד שאין התקנון מתייחס במפורש או במרומז למקור המידע המשמש את השואל לצורך כתיבת השאלתא. היעדר הגבלות כלשהן על מרכיב המידע מניח שהשואל רשאי להסתמך על כל גורם שימצא לנכון, וזאת ללא קיום החובה האלמנטרית לציין במפורש את המקור שעליו הסתמך בכתיבת השאלתא. לשם השוואה, הן בפרלמנט בבריטניה והן בפרלמנט בהולנד חייב מגיש השאלתא להיות אחראי לנכונות העובדות שהוא מזכיר בשאלתו, ואסור לו להסתמך רק על העיתונות או על אמצעי תקשורת אחר. חברי הכנסת בישראל רשאים להסתמך על כל מקור מידע, כולל אמצעי התקשורת, והם אינם מתבקשים להיות אחראים לנכונות העובדות המוזכרות בשאלתא. לעתים נוצר מצב שבו חבר כנסת מגיש שאלתא שמגמתה אישור אמיתותן של עובדות, ובכך הוא מסיר מעליו את החובה לבדוק את המידע שעליו הוא הסתמך. יתרה מזאת, נוצר מצב שבו חברי הכנסת, שמעוניינים להציג חריצות פרלמנטרית ולהיתפס כפעילים, בוחרים באפשרות הנוחה והקלה: הם מעדיפים לדפדף בעיתונות היומית ולברור ממנה נושאים שזכו לחשיפה תקשורתית. כך, לדוגמה, פנה חבר הכנסת חיים דיין לשר החינוך והתרבות ושאל: "בעיתון 'דיעות אחרונות' מ-8 בדצמבר 1997 פורסם כי 175,000 תלמידים מעיירות פיתוח לא ילמדו אמנויות, מוזיקה, פיתוח חשיבה ושיעורי העשרה אחרים... האם ידוע למשרד החינוך על כך?... האם נכון הדבר...?". (שאלתא 2137, 17 בדצמבר 1997). לולא התפרסמה הידיעה בעיתון, ספק אם היו זוכות בעיות החינוך של עיירות הפיתוח לעלות לסדר יומה של הכנסת. על הקלות שבה חברי הכנסת שולפים מידע מהעיתונות ועל תשומת הלב שהם מקדישים לנושאים שעלו לסדר היום התקשורת, מעירה חברת הכנסת תמר גוז'נסקי: "...אדוני השר, אתם לא יכולים לחכות שעיתונאי זה או אחר יכתוב. יש לנו בעיה היום... השטח הזה פרוץ" (שאלתא 3894, 18 בינואר 1999).

אם כן, מטרת המחקר הנוכחי היא לבדוק האם התקשורת אכן משפיעה על העלאת שאלות בכנסת, ובכך להאיר את תפקיד התקשורת בעיצובו של השיח הפוליטי בישראל.

השערות המחקר

ההשערה המרכזית של מחקר זה מצביעה על קשר בין סדר היום התקשורת לסדר היום הפרלמנטרי וטוענת שאמצעי התקשורת השונים מצליחים, יותר מכל אמצעי אחר, להכתיב את סדר היום של המערכת הפרלמנטרית, וכי קשר זה תלוי במאפיינים הסוציולוגיים והפוליטיים של חברי הכנסת.

להשערה זו כמה מקורות תאורטיים ואמפיריים. שורשיה אמנם נעוצים במסורת התאורטית והמחקרית של אסכולת "קביעת סדר היום", אך יש בה גם התייחסות למחקרים שנעשו בישראל על הקשר בין חברי הכנסת, מאפייניהם השונים ותלותם בתקשורת. השימוש שעושים חברי הכנסת בתקשורת נובע, כפי שלמדנו, מצרכיהם הקוגניטיביים (צרכים של מידע והתמצאות במתרחש) ומצרכיהם האקספרסיביים (פרסום והכרה ציבורית). במחקרים קודמים שבדקו את מידת השפעתם של אמצעי התקשורת על הזירה הפרלמנטרית נמצא שחברי כנסת בעלי צרכים קוגניטיביים אינטנסיביים יותר, נחשפים יותר מאחרים לאמצעי התקשורת (כספי, 1976; לימור, 1978). על מנת לזהות חברי כנסת אלה, אותרו כמה משתני רקע, משתנים סוציולוגיים הכוללים מין, גיל, מוצא והשכלה, ומשתנים פוליטיים הכוללים ניסיון פרלמנטרי, שייכות קואליציונית או אופוזיציונית ושייכות מפלגתית. המאפיינים הללו סייעו לחוקרים לסווג את חברי הכנסת על פי מידת חשיפתם לאמצעי התקשורת. מחקרים מאוחרים יותר השתמשו באותם משתנים על מנת לזהות אילו חברי כנסת מעריכים יותר את היכולת האינפורמטיבית של כלי התקשורת (כספי, 1980), ואילו משתמשים בתקשורת יותר מאחרים (רון, 1985). ממצאי המחקרים העלו שמעמדם

של אמצעי התקשורת בזירה הפרלמנטרית (הנמדד בחשיפה אליהם, בהערכות כלפיהם או בשימוש בהם), תלוי במאפיינים הסוציולוגיים והפוליטיים, המגדירים את היקף הצרכים הקוגניטיביים והאקספרסיביים של חברי הכנסת: ככל שצרכים אלה יתעצמו, כך תגדל השפעתה של התקשורת על התכנים הפרלמנטריים (כספי, 1980; כספי, 1998).

מתוך ההשערה המרכזית של מחקר זה נגזרות שלוש השערות משנה המצביעות על מקומה החשוב של התקשורת בזירה הפרלמנטרית:

1. התקשורת שומרת על חשיבותה לגבי הזירה הפרלמנטרית במהלך השנים, משום שבהיעדר מקורות זמניים ויעילים אחרים זקוקים חברי הכנסת לתקשורת כמקור למידע, ומשום שבעידן של תחרות פנים מפלגתית מספקת להם התקשורת אמצעים ובימה לפרסום אישי ולקידום תדמית.
2. השפעת התקשורת על סדר היום הפוליטי תלויה במאפיינים של חברי הכנסת ולכן אינה אחידה. כפי שמצאו מחקרים קודמים, מאפייני רקע כמו מין, השכלה, סוג המפלגה, מוצא ועוד משפיעים על הערכת התרומה האינפורמטיבית של אמצעי התקשורת (כספי, 1980; רון, 1985). לכן אפשר לצפות שלמשתנים הללו תהיה השפעה גם בבחירת נושאים מהתקשורת והעלאתם על סדר היום של הכנסת.
3. מבין אמצעי התקשורת, לעיתונות הכתובה יהיה משקל רב יותר בעיצוב סדר הנושאים המועלים בכנסת. יתרונותיה של העיתונות הכתובה בקרב חברי הכנסת נובעים מתכונותיה – היא זמינה, אפשר להשתמש בה לאורך זמן, אפשר לשחזרה והיא מספקת כמות גדולה יותר של ידיעות ופרשנות מאמצעי התקשורת האלקטרוניים.

מערך המחקר

לצורך המחקר נבחרה הכנסת הארבע-עשרה (1996–1999). סדר היום של הכנסת ניתן לבדיקה באמצעות הכלים הפרלמנטריים השונים שבהם משתמשים חברי הכנסת, ובהם הצעות לסדר היום, שאילתות או הצעות חוק. בחרנו בשאילתות (כל השאילתות הרגילות והשאילתות בעל-פה שהוגשו ונענו בכנסת זו ושצוין בהן מקור, כלומר, על מה הן מבוססות), משום שהן נחשבות ככלי מחקר מעוגן ומקובל במחקרים הבודקים את סדר היום הפרלמנטרי (דיסקין, 1972; Caspi, 1981; רון, 1985; קדמן, 1987; ישי, 1999). בנוסף, שיטה זו מאפשרת לסלק כל ספק באשר לשאלת סדר הזמנים שבין התקשורת למערכת הפוליטית, תחילה מופיע הפרסום בתקשורת ורק לאחר מכן מוגשת השאילתא (כספי, 1998).

על מנת למצוא את כל השאילתות הרגילות והשאילתות בעל-פה שהוגשו בכנסת הארבע-עשרה, פנינו לקובץ השאילתות של הכנסת הארבע-עשרה המצוי במחשב של ספריית הכנסת ואיתרנו בו את כל 3550 השאילתות שהוגשו בכנסת זו. השאילתות מוינו בשני שלבים: בשלב הראשון, לפי ציון או אי-ציון מקור הסתמכות, ובשלב השני, זיהינו את מקור ההסתמכות מתוך השאילתות המציינות מקור (אמצעי התקשורת; תקשורת בין אישית; מקורות אחרים).

יחד עם זאת, לא ניתן להתעלם מהעובדה שציון המקור בשאילתות אינו בהכרח אמין וייתכן שחלק מאותן שאילתות שלא צוין בהן כלל מקור ההסתמכות, או צוין מקור אחר, אף הן מסתמכות על אמצעי התקשורת. הנתונים על אוכלוסיית חברי הכנסת הארבע-עשרה נלקחו מאתר הכנסת באינטרנט (www.knesset.gov.il), שבו מצויים המאפיינים החברתיים והפוליטיים של כל חברי הכנסת הארבע-עשרה. משתנים אלה היו ברורים וקלים לזיהוי ולא עוררו בעיות של מהימנות.

ממצאים

בשלב הראשון מוינו השאלות לפי ציון המקור, ואלו שבהן ציון המקור סווגו לשלושה סוגים: שאלות המסתמכות על אמצעי תקשורת המונים – עיתונות, רדיו, טלוויזיה ו"תקשורת" (אם כן ציון בשאלתא); שאלות המסתמכות על תקשורת בין-אישית כגון, שיחות, מפגשים, מכתבים; ושאלות שבהן מוזכרים מקורות אחרים כגון, פרסומים סטטיסטיים, תזכירים פנימיים, ישיבות המליאה, התבטאויותיו הפומביות של שר ועוד.

לוח 1: התפלגות השאלות לפי מקורן

מקור ההסתמכות	מספר שאלות	אחוזים (%)
בלי מקור	1830	51.5
אמצעי תקשורת המונים	797	22.5
תקשורת בין-אישית	300	8.5
מקורות אחרים	623	17.5
סה"כ	3550	100

נמצא שמתוך 3550 שאלות שהוגשו בכנסת הארבע-עשרה רק ב-48.5% מהשאלות ציינו חברי הכנסת במפורש את מקור ההסתמכות. רק 22.5% מתוך כלל השאלות הסתמכו על אמצעי תקשורת המונים. העובדה שביותר ממחצית השאלות לא מצוין מקור ההסתמכות מקשה על הסקת מסקנות לגבי כלל השאלות ועל חלקה של התקשורת. אך מבין השאלות שבהן צוין המקור ניכר, בהתאם להשערותנו, שאמצעי התקשורת הם אכן המקור המשמעותי ביותר לשאלות של חברי הכנסת (46.3% מהשאלות שבהן צוין המקור נסמכו על תקשורת המונים).

על מנת לבחון את מעמדם של אמצעי התקשורת בזירה הפרלמנטרית במהלך השנים, השווינו את הממצאים הנוכחיים לאלה שנמצאו במחקרים קודמים שבדקו את סדר היום הפרלמנטרי של הכנסת הראשונה עד השביעית (Caspi, 1981) ושל הכנסת העשירית (רון, 1985) על סמך מקורות ההסתמכות השונים של השאלות (לוח 2).

לוח 2: התפלגות השאלות לפי כנסת ומקור (באחוזים)

מקור	1	2	3	4	5	6	7	10	13	14
אמצעי תקשורת המונים	8	14	25	45	29	40	55	20	40	22.5
מקורות אחרים	24	28	11	14	6	16	13	*	*	26
בלי מקור	68	58	64	41	65	44	32	*	*	51.5
מספר שאלות	(169)	(366)	(578)	(564)	(461)	(1704)	(840)	(3631)	(708)	(3550)

עובד מתוך: רון, 1985; הרשמן-שטרית, 1997; כספי, 1998.
* = קטגוריה זו לא נבדקה.

פוליטיקה השפעת התקשורת על סדר יומה של הכנסת

מנתוני לוח 2 עולה, שמהכנסת הראשונה ועד השביעית קיימת מגמת עלייה בהסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים (שבאה על חשבון ירידה במספר השאלות חסרות המקור), אך בכנסת העשירית נרשמה ירידה ברורה בהסתמכות עליהם (20%), ובכנסת השלוש-עשרה נרשמה עלייה בשיעור של 40% (בכנסות אלה לא נבדק מהו אחוז השאלות ללא ציון מקור). על פי ממצאי מחקר זה, בכנסת הארבע-עשרה נרשמה ירידה בממדד ההסתמכות ל-22.5%. כמה גורמים מסבירים ירידה זו והראשון שבהם הוא ההסבר המתודולוגי: בעוד בכנסת העשירית והארבע-עשרה נבדקה אוכלוסיית השאלות כולה (והתקבלו מדדי הסתמכות נמוכים יחסית), בשאר הכנסות נבחנו רק מדגמים של אוכלוסיית השאלות. ייתכן שהמדגמים שנלקחו לא ייצגו כראוי את אוכלוסיית השאלות. הסבר שני קשור לשאלות ללא ציון המקור: העובדה שכל שמספר השאלות חסרות המקור רב יותר כך קטן מספר השאלות המסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים, יכולה ללמד שרבות מהשאלות חסרות המקור שאובות מאמצעי התקשורת, אך חברי הכנסת נוהגים שלא לציין זאת, על מנת שלא להצהיר בפומבי על הקלות היחסית שבה השיגו את המידע (דפודף בעיתון, לדוגמה, ראו קדמן, 1987) או על נטיות פופוליסטיות. אם נשווה את הנתונים שהתקבלו במחקר זה, מבלי להתחשב בשאלות שאינן מציינות מקור, לנתוני מחקרו של כספי (1998), [אצל רון 1985] לא נבדק מספר השאלות חסרות המקור, נוכל לומר, שבניגוד להשערת המחקר, **חל פחות במעמדם של אמצעי תקשורת ההמונים בזירה הפרלמנטרית במהלך השנים** (לוח 3): מ-81% הסתמכות בכנסת השביעית ל-46% הסתמכות בכנסת הארבע-עשרה. עם זאת, ממצאי לוח 3 מראים שכמעט מחצית משאלות הכנסת הארבע-עשרה המציינות מקור, מסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים ומכתיבות את סדר היום של הכנסת.

לוח 3: התפלגות השאלות המסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים מתוך השאלות המציינות מקור (באחוזים)

מקור	1	2	3	4	5	6	7	14
מקור	26	33	70	75	80	81	81	46
אמצעי תקשורת ההמונים	74	67	30	25	20	19	19	54
מקורות אחרים ותקשורת בין-אישית*	(55)	(154)	(209)	(333)	(162)	(955)	(571)	(1720)
מספר השאלות								

מקור: כספי, 1998

* בכנסת הראשונה עד השביעית לא הופרדו שתי הקטגוריות מקורות אחרים ותקשורת בין-אישית.

על מה מסתמכים חברי הכנסת

הנתונים בלוח 4 מתאימים להשערתנו: מרבית מהשאלות הלקוחות מאמצעי תקשורת ההמונים מסתמכות על העיתונות הכתובה לסוגיה (84.4%).

לוח 4: התפלגות השאלות לפי אמצעי תקשורת ההמונים

אחוזים (%)	מספר שאלות	אמצעי תקשורת ההמונים
8	64	תקשורת
84.4	673	עיתונות
4.4	35	טלוויזיה
3.1	25	רדיו
100	797	סה"כ

פוליטיקה השפעת התקשורת על סדר יומה של הכנסת

545 שאילתות מכלל השאילתות שצינו בקטגוריה "עיתונות", ציינו את שמו המפורש של העיתון שעליו הסתמך השואל. העיתונים הדתיים הם המקור השכיח ביותר לשאילתות מבין העיתונים.

לוח 5: התפלגות השאילתות לפי עיתונים

עיתון	מספר שאילתות	אחוזים (%)
"הארץ"	85	15.6
"מעריב"	93	17
"ידיעות אחרונות"	114	20.9
עיתונות דתית וחרדית	136	25
מקומונים	76	14
עיתונים אחרים*	41	7.5
סה"כ	545	100

* בקטגוריה זו נכללו עיתוני חו"ל, עיתונים ערביים, עיתונים כלכליים, ביטאונים, שבועונים וירחונים.

מלוח 6 אפשר ללמוד ששינויים במפת העיתונות הכתובה בארץ הביאו לשינוי במגמת ההסתמכות על מקורות עיתונאיים מסוימים במהלך השנים. כך מאבד "הארץ" מהשפעתו בעוד "ידיעות אחרונות" מתחזק ו"מעריב" שומר על מקומו. את הגידול המרשים ביותר רושמים העיתונים הדתיים והחרדיים המגיעים בשנות התשעים למעמד מוביל מבחינת אזכורם בשאילתות.

לוח 6: התפלגות השאילתות לפי כנסת ועיתונים (באחוזים)

עיתון	כנסת	עשירית (1984-1981)	שלוש-עשרה (1996-1992)	ארבע-עשרה (1999-1996)
"הארץ"	29	12	15.6	
"מעריב"	18	16	17	
"ידיעות אחרונות"	14	24	20.9	
עיתונות דתית וחרדית	3	6	25	
"חדשות"	3	3	*	
"דבר"	12	4	*	
"על המשמר"	3	*	*	
מקומונים	10	21	14	
עיתונים אחרים	8	14	7.5	
מספר שאילתות	100%	100%	100%	
	(407)	(154)	(733)	

עובד מתוך: רון, 1985; הרשמן-שטרית, 1997.
* = עיתונות שלא הייתה קיימת באחת מהכנסות או שלא נעשה בה שימוש.

הקשר בין המאפיינים של חברי הכנסת לבין הסתמכותם על התקשורת

בכנסת הארבע-עשרה היו 98 חברי כנסת שכיהנו רק כחברי הבית ולא בתפקידי שר או סגן שר במהלך כל שנות כהונתה של כנסת זו (כזכור, השאלתה היא אמצעי בשימושם של חברי הכנסת בלבד, ואילו השרים וסגניהם הם המשיבים). השאלות של חברי כנסת אלה נבדקו בהקשר של מאפייניהם החברתיים והפוליטיים. מרבית חברי הכנסת הארבע-עשרה היו גברים (92.2%) ומקצתם נשים (7.8%). למעלה ממחצית מחברי הכנסת היו בני 55 ומעלה (52.1%). 50% מחברי הכנסת היו יהודים ילידי הארץ, 14.3% היו יהודים ילידי ארצות המערב, 23.5% היו יהודים ילידי ארצות המזרח ו-12.2% היו ערבים ילידי הארץ. מרבית חברי הכנסת היו בעלי השכלה אקדמית (72.4%), רק 16.3% היו בעלי השכלה עממית-תיכונית ו-11.2% בוגרי סמינר חילוני או דתי. יותר ממחצית חברי הכנסת היו חברי האופוזיציה (59.2%), 40.8% הם חברי הקואליציה (הקואליציה כאן קטנה יותר לאור אי-הכללתם של שרים וסגני שרים באוכלוסיית מגישי השאלות). למעלה ממחציתם השתייכו לשתי המפלגות הגדולות (העבודה, ליכוד-גשר-צומת) (33.7% ו-18.4% בהתאמה).

כיצד התאפיינו חברי הכנסת לפי מידת השימוש שלהם בתקשורת? תחילה בדקנו את הקשר בין מספר השאלות שהגיש חבר כנסת לבין מידת הסתמכותו על אמצעי תקשורת ההמונים באמצעות מתאם פירסון, ומצאנו קשר מובהק, חזק וחיובי בין המשתנים ($r = 0.54$; $p < 0.0001$) – ככל שחבר הכנסת מגיש יותר שאלות, כך הוא מסתמך יותר על אמצעי תקשורת ההמונים.

כדי לבדוק האם קיימת השפעה מובהקת של המאפיינים של חברי הכנסת על מידת השימוש שהם עושים באמצעי התקשורת נערכו מבחנים א-פרמטרים, שבהם נהוג להשתמש כאשר אין אנו יכולים להניח הנחות על הפרמטרים של אוכלוסיית המחקר, למשל, כאשר לא ניתן להניח שהאוכלוסייה מתפלגת נורמלית או כאשר סולם המשתנים הנבדקים אינו אינטרוולי או סולם מנה (מאיר, 2000). המבחנים הא-פרמטריים מציגים את הדירוג הממוצע של השימוש באמצעי תקשורת ההמונים במאפיינים השונים של חברי הכנסת (באחוזים) ובדקים את ההבדלים בין הדירוגים של הנתונים.

כדי לבדוק האם קיימת השפעה מובהקת של מינם של חברי הכנסת על מידת הסתמכותם על אמצעי תקשורת ההמונים, נערך מבחן א-פרמטרי מסוג Mann-Whitney למשתנים דיכוטומיים. אף שנמצא הבדל ניכר בין חברי כנסת לחברות כנסת מבחינת האחוז הממוצע של השאלות נסמכות-התקשורת – 50.3% בין חברי הכנסת לעומת 39.4% בין חברות הכנסת – הבדל זה אינו מובהק סטטיסטית ($Z = -0.98$, n.s.), בגלל האוכלוסייה הקטנה של חברות הכנסת (שמונה בלבד). באופן דומה נבדקו הבדלים בתלות בתקשורת לפי קבוצות גיל, והפעם במבחן א-פרמטרי מסוג Kruskal-Wallis. לא נמצאו הבדלים מובהקים באחוזים הממוצעים של שאלות תלויות-תקשורת בין חברי הכנסת שגילם עד 44 שנים (54.5%), חברי הכנסת בני 45–54 (46.8%), חברי הכנסת בני 55–64 (50.1%) וחברי הכנסת בני 65 ומעלה (49.4%).

על מנת לבדוק האם קיימת השפעה מובהקת של מוצאו של חבר הכנסת על הסתמכות חברי הכנסת על אמצעי התקשורת נערך מבחן א-פרמטרי מסוג Kruskal-Wallis, ונמצאו הבדלים מובהקים בדירוג הערכים בין חברי הכנסת ילידי הארצות השונות [$\chi^2 = 10.62$; $p < 0.014$], כך שילידי ארצות האסלאם עושים את השימוש הרב ביותר באמצעי תקשורת ההמונים (64%), לאחר מכן, יהודים ילידי הארץ (49%), ילידי ארצות המערב (39.5%) ולבסוף, הערבים ילידי הארץ שעושים את השימוש המועט ביותר באמצעי תקשורת ההמונים לכתובת שאלות. ממצא מעניין זה מצביע על שימוש דיפרנציאלי בתקשורת שעושים חברי כנסת ממוצא שונה. אך כפי שיתברר להלן, לא המוצא עצמו הוא המשתנה המסביר, אלא המסגרת המפלגתית הקשורה למוצא עדתי והיוצרת סגנונות שונים של התנהלות פרלמנטרית. גם משתנה

ההשכלה נמצא קשור באופן מובהק למידת הסתמכותם של חברי הכנסת על אמצעי תקשורת ההמונים: נערך מבחן א-פרמטרי מסוג Kruskal-Wallis, ונמצאו הבדלים מובהקים בין חברי כנסת בעלי השכלה שונה [$\chi^2 = 10.43$; $p < 0.005$], כך שבעלי ההשכלה הרבנית או בוגרי הסמינרים עושים את השימוש הרב ביותר באמצעי תקשורת ההמונים (72.1%), אחרים, בעלי ההשכלה העממית-תיכונית (57%), ולבסוף, חברי הכנסת בעלי ההשכלה האקדמית, שעושים את השימוש המועט ביותר באמצעי תקשורת ההמונים לכתובת שאילתות (44.3%). גם כאן, השכלתו של חבר הכנסת אינה בהכרח המשתנה המסביר, אלא עשויה לשקף הבדלים בין סגנונות שונים של התנהלות פוליטית הקשורים למאפיינים מפלגתיים.

הרקע המפלגתי

האם יש הבדלים בין חברי מפלגות שונות ובין חברי קואליציה לחברי אופוזיציה מבחינת ההסתמכות על התקשורת? כדי לבדוק האם קיימת השפעה מובהקת לשיוך הקואליציוני או האופוזיציוני על הסתמכות חברי הכנסת על אמצעי תקשורת ההמונים, נערך מבחן א-פרמטרי מסוג Mann-Whitney, למשתנים דיכוטומיים, ונמצאו הבדלים מובהקים בין חברי הקואליציה לחברי האופוזיציה ($Z = -2$; $p < 0.045$), כך שחברי הקואליציה מסתמכים יותר על אמצעי תקשורת ההמונים (56.4%) מחברי האופוזיציה (44.7%). נמצאו גם הבדלים ניכרים בין חברי המפלגות השונות (לוח 7). מדדי ההסתמכות הגבוהים ביותר על אמצעי התקשורת נמצאו במפלגות ש"ס (42.6%), המפד"ל (36.7%) ויהדות התורה (30.1%). דהיינו, חברי מפלגות דתיות הם נסמכי-תקשורת יותר מכל חברי המפלגות האחרים. ביותר מחמישית (20.7%) מתוך כלל שאילתות מפלגת השלטון (הליכוד) בכנסת הארבע-עשרה, קיימת הסתמכות מפורשת על אמצעי התקשורת; מפלגות ישראל בעלייה והדרך השלישית (מפלגות קואליציה) רשמו מדדי הסתמכות של 23.5% ו-19% (בהתאמה).

מבין מפלגות האופוזיציה, מידת ההסתמכות הגבוהה ביותר על אמצעי התקשורת נמצאה אצל מפלגת הימין מולדת (22.2%), לאחריה הסתמכות של 17.2% למפלגת העבודה, 16.72% למפלגת חד"ש ו-16% למפלגת השמאל מרצ. מידת ההסתמכות הנמוכה ביותר על אמצעי התקשורת שייכת לרשימה הערבית המאוחדת (5.4%).

פוליטיקה השפעת התקשורת על סדר יומה של הכנסת

לוח 7: מדדי הסתמכות מפלגתיים על אמצעי התקשורת בכנסת הארבע-עשרה

מפלגה	סה"כ חברים	סה"כ שאילתות שהוגשו ונענו ע"י המפלגה	סה"כ שאילתות שהסתמכו על אמצעי תקשורת ההמונים (באחוזים)	מדד הסתמכות מפלגתי על אמצעי תקשורת ההמונים (באחוזים)
ליכוד-גשר-צומת	18	592	121	20.7
עבודה	33	998	172	17.2
ש"ס	7	453	191	42.6
מרצ	9	332	53	16
מפד"ל	8	212	78	36.7
ישראל בעלייה	5	170	44	23.5
הדרך השלישית	3	63	12	19
רשימה ערבית מאוחדת	4	204	11	5.4
חד"ש	5	293	49	16.7
יהדות התורה	4	179	54	30.1
מולדת	2	54	12	22.2
סה"כ	98	3550	797	

האם יש הבדלים בין המפלגות במידת השימוש באמצעי התקשורת השונים? לוח 8 מתאר את התפלגות השאילתות בכנסת הארבע-עשרה לפי מפלגה ולפי הכלי התקשורתי ששימש כמקור.

לוח 8: התפלגות השאילתות לפי מפלגה ולפי הכלי התקשורתי ששימש כמקור

מפלגה	ליכוד גשר צומת	עבודה	ש"ס	מרצ	מפד"ל	ישראל בעלייה	הדרך השלישית	רשימה ערבית	חדש	יהדות התורה	מולדת
עיתון "ידיעות אחרונות"	38	23.9	4	17.6	28.3	17.4	42.9	40	18.4	5	33.3
"מעריב"	20	22.1	7.3	11.8	28.3	24.1	0	0	10.5	7.5	16.6
"הארץ"	7.1	14.2	6.2	32	20.9	24.1	28.6	10	42	0	16.6
"הצופה"	0	0	0	2.9	1.4	0	0	0	0	0	0
"המודיע"	0	0	1.7	0	0	0	0	0	32.5	0	0
"יתד נאמן"	0	0	6.2	0	0	0	0	0	0	27.5	0
"יום ליום"	0	0	24.8	0	0	0	0	0	0	0	0
"חדשות המשפחה"	0	0	6.8	0	0	0	0	0	0	2.5	0
"קול העיר"	1.1	0	3.4	0	0	0	0	0	0	2.5	0
"יום השישי"	0	0	3.4	0	0	0	0	0	0	0	0
עיתונות דתית וחברית אחרת	2.3	0	11.9	0	3	0	0	0	0	7.5	0
מקומונים	17.9	23.8	9.6	11.8	6.5	10.3	14.3	10	7.9	0	0
עיתונים אחרים	8.3	5.3	4	5.9	1.5	10.3	14.3	30	13.1	10	33.3
טלוויזיה	2.4	7.1	6.2	8.8	7.5	10.3	0	0	5.3	2.5	0
רדיו	2.4	3.5	5.6	8.8	3	3.4	0	10	2.6	2.5	0
סה"כ שאילתות	84	113	177	34	67	29	7	10	38	40	6

מנתוני לוח 8 עולה:

- 65.1% מתוך השאילתות-נסמכות-התקשורת שהגישה סיעת ליכוד-גשר-צומת, ו-60.2% מתוך השאילתות-נסמכות-התקשורת שהגישה מפלגת העבודה, הסתמכו על שלושת היומונים, "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ". שתי מפלגות אלו הסתמכו על העיתון "ידיעות אחרונות" יותר מכל אמצעי תקשורת אחר – 38% מהשאילתות-נסמכות-התקשורת שהגישה סיעת ליכוד-גשר-צומת ו-23.9% מהשאילתות שהגישה מפלגת העבודה.
- גם שאר המפלגות (חוץ מהחרדיות) השתמשו בשלושת היומונים כמקור העיקרי לשאילתות שלהם: 61.4% מתוך השאילתות-נסמכות-התקשורת של סיעת מרצ, 65.6% מהשאילתות שהגישה מפלגת ישראל בעלייה, 71.4% מהשאילתות שהגישה הדרך השלישית, 50% מהשאילתות שהגישה הרשימה הערבית המאוחדת, 70.9% משאילתות מפלגת חד"ש ו-66.5% משאילתות של סיעת מולדת.
- שתי המפלגות החרדיות – ש"ס ויהדות התורה – מסתמכות בעיקר על העיתונות הדתית או החרדית – "המודיע", "יתד נאמן", "יום ליום", "חדשות המשפחה", "קול העיר", "יום השישי" ועיתונות דתית אחרת. 57% מתוך השאילתות-נסמכות-התקשורת, שהגישה סיעת ש"ס בכנסת הארבע-עשרה, ו-72.5% מתוך השאילתות שהגישה מפלגת יהדות התורה באותה כנסת, מקורן בעיתונות הזאת. יחד עם זאת, ראוי לציין, שיהדות התורה לא עשתה שימוש בביטאונה הרשמי של ש"ס "יום ליום".
- סיעת המפד"ל עשתה שימוש שולי ביותר בביטאונה "הצופה" (1.5%), ומרבית השאילתות שהגישה בכנסת הארבע-עשרה הסתמכו אף הן על שלושת היומונים, "ידיעות אחרונות" (28.3%), "מעריב" (28.3%) ו"הארץ" (20.9%).
- מפלגת העבודה עשתה את השימוש הרב ביותר במקומונים (23.8%), אחריה סיעת ליכוד-גשר-צומת (17.9%) והדרך השלישית (14.3%).
- סיעת מרצ הסתמכה יותר מכל מפלגה אחרת על עיתון "הארץ" (32%) וכן על כלי התקשורת המשדרים: 17.6% מתוך השאילתות שהסתמכו על התקשורת והוגשו על ידי הסיעה בכנסת הארבע-עשרה נשענו על מידע משידורי הטלוויזיה והרדיו.
- 10.6% משאילתות-נסמכות-התקשורת שהגישה מפלגת העבודה נשענו על שידורי הטלוויזיה והרדיו, ואילו סיעת ליכוד-גשר-צומת עשתה בהם שימוש קטן עוד יותר (4.8%).

דיון

העובדה שביותר ממחצית השאילתות לא צוין מקור ההסתמכות מקשה על הסקת מסקנות בכל הנוגע לכוחה של התקשורת במערכת הפרלמנטרית, אך מן הממצאים אנו למדים, שבהתאם להשערותנו, אמצעי תקשורת ההמונים אכן מכתיבים את סדר היום של הכנסת יותר מכל מקור גלוי (מצוין) אחר. בהתחשב בכך שאמצעי תקשורת ההמונים מצוינים בשאילתות יותר מכל מקור אחר, ובהנחה ששאילתות רבות שלא מצוין בהן מקור ההסתמכות גם הן שאובות מאמצעי תקשורת ההמונים, לא ניתן יהיה להתעלם מהשפעתם הרבה של אמצעי תקשורת ההמונים על סדר יומה של הכנסת הארבע-עשרה.

בחינת השערה הגורסת, שלא חל פחות באמצעי תקשורת ההמונים בזירה הפרלמנטרית במהלך השנים, בעייתית. היא בוססה על השוואה עם מחקרים שונים שנעשו בשנים קודמות וביקשה לבדוק את מדד ההסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים במהלך השנים, אלא שבספרות המקצועית מדד זה מחושב

מתוך כלל השאלות שנבדקו וכולל את אלו שחסרו את מקור ההסתמכות (ראו לוח 2). על פי ממצאי מחקר זה, בכנסת הארבע-עשרה נרשמה ירידה במדד ההסתמכות ל-22.5%. מנתונים אלה יש קושי רב להסיק לגבי כוחם של אמצעי תקשורת ההמונים, ואפשר רק להצביע על תנודות במדדי ההסתמכות משנות השמונים ואילך ועל ירידה בהסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים בכנסת הארבע-עשרה לעומת הכנסת השלוש-עשרה.

ממצאים אלה אפשר להסביר בעזרת כמה גורמים:

- **מתודולוגיה:** בעוד בכנסת העשירית והארבע-עשרה נבדקה אוכלוסיית השאלות כולה (והתקבלו מדדי הסתמכות נמוכים יחסית), הרי בשאר הכנסות (מחקרים קודמים) נלקחו **מדגמים** של האוכלוסייה. ייתכן אפוא שהמדגמים שנלקחו לא ייצגו כראוי את אוכלוסיית השאלות.
- **ציון מקור הסתמכות:** העובדה, שככל שמספר השאלות חסרות המקור רב יותר כך קטן מספר השאלות המסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים, מלמדת שרבות מהשאלות חסרות המקור שאובות מאמצעי תקשורת ההמונים אך חברי הכנסת נוהגים שלא לציין זאת, כנראה כדי להסתיר את המקור ה"פופולרי" או את הקלות היחסית שבה השיגו את המידע (קדמן, 1987). עניין זה גם מלמד על פקפוקם של חברי הכנסת ביתרונות הגלומים בשאלתא שמבוססת על אמצעי תקשורת ההמונים, כאמצעי לפרסום. בניגוד להנחה, שהשימוש בשאלות השאובות מאמצעי תקשורת ההמונים עשוי לספק צרכים אקספרסיביים של פרסום והתבלטות (Caspi, 1981; כספי, 1998), נוטים חברי הכנסת שלא להזכיר את מקור הסתמכותם. בכך הם מצביעים על חוסר האמון שציטוט מעיתון זה או אחר, שיוזכר באחד מהכלים הפרלמנטריים העומדים לרשותם, יביא להם את הפרסום המיוחל. ייתכן שספקנות זו נובעת מנטייתה של העיתונות שלא לפרסם את עבודת הכנסת השגרתית (גולדברג, 1988), ומהתעלמותה הכמעט מוחלטת מההחלטות החשובות המתקבלות במשכן (דברי הכנסת הארבע-עשרה, חוברת לח', עמ' 8181-8183). ייתכן גם שחברי הכנסת חוששים שאזכור מקור תקשורת מסוים עלול לפגוע בסיכוייהם להיות מוזכרים באמצעי תקשורת מתחרה.
- **הרכב השלטון:** אי-אפשר להתעלם מהעובדה שבתקופה שבה חלה עלייה במדדי ההסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים, מהכנסת הראשונה ועד הכנסת השביעית (1949-1973), לא חל כל שינוי במבנה השלטון – גוש שמאל דומיננטי, נציגות דתית ונציגות פרוגרסיבית, ובאופוזיציה מפלגות הימין, מפלגות קיצוניות (רק"ח, העולם הזה) שאר המפלגות הדתיות ומפלגת המיעוטים. ייתכן שהמשכיות זו הביאה לדפוסי הסתמכות גבוהים ופומביים על אמצעי התקשורת: חברי הכנסת ששמרו על תפקידי שלטון זהים (שייכות קואליציונית/אופוזיציונית, שייכות מפלגתית) כנראה למדו, שככל שיצינו יותר את הסתמכותם על המדיה כך יזכו לסיקור תקשורתי רב יותר (כספי, 1998). גם בכנסת השלוש-עשרה, כאשר השלטון היה בידי מפלגות השמאל, נרשמו אחוזי הסתמכות גבוהים יחסית. לעומת זאת, בכנסת העשירית והארבע-עשרה כאשר השלטון נמצא בידי מפלגות הימין והמפלגות הדתיות נרשמו אחוזי הסתמכות נמוכים על אמצעי תקשורת ההמונים.
- **גיוון מקורות:** אם נשווה את הנתונים שהתקבלו במחקר זה, מבלי להתחשב בשאלות שאינן מציניות מקור, לנתוני מחקרו של כספי (1998) – אצל רון (1985) והרשמן-שטרית (1997) לא נבדק מספר השאלות חסרות המקור – נמצא שבניגוד להשערת המחקר, **חל פחות במעמדם של אמצעי תקשורת ההמונים בזירה הפרלמנטרית במהלך השנים** (ראו לוח 3) – מ-81% הסתמכות בכנסת השביעית ל-46% הסתמכות בכנסת הארבע-עשרה. יחד עם זאת, כמעט מחצית משאלות הכנסת הארבע-עשרה המציניות מקור, מסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים ומכתיבות את סדר יומה של הכנסת. במרוצת השנים גיוונו והרחיבו חברי הכנסת את מקורות המידע העומדים לרשותם: מחשבים (כולל שימוש באינטרנט), מערכות מידע זמינות, ספרייה ממוחשבת ועוד. כמו כן מסייעים

חברי הכנסת בעוזרים פרלמנטריים וגם בלוביסטים (שתדלנים) כדי להעשיר את מקורות המידע שלהם. על אף שיש הטוענים שחברי הכנסת נמצאים במצב של היעדר מידע (פיין, 1997), מקורות המידע כיום רבים יותר, זמינים יותר ויעילים מאלה שהיו להם בעבר.

ממצאי מחקר זה עולה, שחברי הכנסת הסתמכו על דו"חות של ועדות שונות (פנימיות וחינוניות לכנסת), מחקרים, מכרזים, פסקי דין, חוקים קיימים, תקציב המדינה, דו"ח מבקר המדינה ונתונים פנימיים של ארגונים שונים (36.2% מהשאלות הסתמכו על "מקורות אחרים"). הנגישות למקורות מידע אלה הפחיתה, כנראה, את הצורך בהסתמכות הגורפת על אמצעי תקשורת ההמונים. במרוצת השנים חלה גם עלייה ביכולת לקיים תקשורת בין-אישית (בעיקר מתווכת) – טלפונים ניידים, ביפרים, דואר אלקטרוני ומרכזיות מתווכמות – כל אלה מאפשרים לחברי הכנסת לממש את אחת המטרות העיקריות שלשמן קיימת השאילתא – חיזוק הקשר בין הבוחר והנבחר (פיין, 1999). עם הופעת הלוביסטים בכנסת, באמצע שנות השמונים (דרורי, 1994), חלה גם עלייה ביכולת לקיים תקשורת בין-אישית בלתי מתווכת. אחד מהלוביסטים האלה, מנחם שיזף, מספר שהשיחות, ספונטניות או מתוכננות מראש, בין הלוביסטים וחברי הכנסת מתנהלות במסדרונות, במזנון הכנסת ואף בחדריהם במשכן. תפקידו של הלוביסט בשיחות אלה הוא לייצג את האינטרסים של הבוחרים – בעיקר גופים, חברות וקבוצות אינטרס – ישירות בפני חבר הכנסת (ראיון עם שיזף, 6 באוגוסט 2001). ממצאי מחקר זה מורים כי 17.5% מהשאלות מסתמכות על תקשורת בין-אישית בלבד, וזוהי בהחלט עלייה משמעותית מאז ימי הכנסת השביעית, שבה ההסתמכות על מקורות אחרים ותקשורת בין-אישית גם יחד הגיעה לכדי 19% בלבד. בנוסף, ייתכן שהשינויים שחלו במפת העיתונות הכתובה בתקופת כהונתה של הכנסת הארבע-עשרה, ובעיקר דעיכתה של העיתונות המפלגתית שעליה הסתמכו חברי הכנסת בהתאם לשייכותם המפלגתית (כספי, 1998), צמצמו את אפשרויות ההסתמכות שהיו לחברי הכנסת בעבר.

באשר להבדלים בין חברי הכנסת מבחינת השימוש בתקשורת, ממצאי המחקר מעלים שונות מסוימת:

- **מגדר** – לא קיימים הבדלים מובהקים בין חברי הכנסת לחברות הכנסת.
- **גיל** – לא קיימים הבדלים מובהקים בין חברי הכנסת בגילים השונים.
- **מוצא** – ילידי ארצות ערב מסתמכים על אמצעי תקשורת ההמונים יותר מחברי הכנסת האחרים.
- **השכלה** – בעלי ההשכלה הרבנית/סמינרית מסתמכים על אמצעי תקשורת ההמונים יותר מאחרים.
- **ותק** – לא קיימים הבדלים בין חברי הכנסת בעלי ותק שונה בהסתמכותם על אמצעי תקשורת ההמונים.
- **קואליציה/אופוזיציה** – חברי הקואליציה מסתמכים על אמצעי תקשורת ההמונים יותר מחברי האופוזיציה.
- **דת** – חברי המפלגות הדתיות (ש"ס והמפד"ל) מסתמכים על אמצעי תקשורת ההמונים יותר משאר חברי המפלגות.

בניגוד להשערת המחקר מצאנו שלא קיימים הבדלים מובהקים בין גברים לנשים. למרות חוסר המובהקות שגילינו (שמקורה באוכלוסייה הקטנה של הנשים במחקר), נמצא שגברים מסתמכים יותר מנשים על אמצעי תקשורת ההמונים. זאת, בהתאם לממצאים על חריצותן הפרלמנטרית של חברות הכנסת (בן אריה אצל שחר, 2001) ובניגוד לממצאיו של רון שהעלו שנשים מסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים יותר מגברים (רון, 1985). שלוש מתוך תשע נשים בכנסת הארבע-עשרה, נמנות על חמישיית חברי הכנסת הפעילים ביותר (שפר אצל שחר, 2000), והן אף מגישות בממוצע יותר שאלות מחברי הכנסת.

ייתכן שחריצותן מתבטאת גם בכך שאינן מסתפקות בקריאת עיתונים, אלא משתדלות לנצל את ערכיה של השאילתא ככלי פרלמנטרי המאפשר ביקורת על הממשל וחיזוק הקשר עם הבוחר, וכן משתמשות במקורות מידע מקיפים ורלוונטיים יותר.

בניגוד להשערת המחקר הטוענת שחברי כנסת מבוגרים, המכירים בערכה של השאילתא ככלי פרלמנטרי וכאמצעי לפרסום, ישתמשו באמצעי תקשורת ההמונים יותר מהאחרים (רון, 1981), לא מצאנו מתאם מובהק בין גילו של חבר הכנסת לבין שימושו בהם. ייתכן שגם חברי הכנסת הצעירים יחסית, הרחוקים ממקורות המידע והמנטורלים ממוקדי העוצמה, מעריכים את אמצעי תקשורת ההמונים כמקור מידע יעיל והכרחי (כספי, 1980), ומשתמשים בהם בכתיבת השאילתות.

בהתאם להשערות נמצא שילידי ארצות ערב מסתמכים על אמצעי תקשורת ההמונים יותר מחברי הכנסת האחרים. כספי (1980) מצא שחברי כנסת ילידי ארצות האסלאם מעריכים יותר מחברי הכנסת האחרים את יכולתם של אמצעי תקשורת ההמונים לספק צרכים קוגניטיביים. לטענתו, בני עדות המזרח רחוקים ממוקדי העשייה המדינית ומעורים פחות בתהליכי ההכרעה, ולפיכך נזקקים יותר לאמצעי תקשורת ההמונים לסיפוק הצרכים האינפורמטיביים שלהם (כספי, 1980). דומה שהסבר זה אינו תקף לישראל של סוף שנות התשעים. העובדה שעשרה חברי כנסת מזרחיים כיהנו בקואליציה בכנסת הארבע-עשרה, לעומת שלושה-עשר באופוזיציה, איננה מלמדת כלל על ריחוק מהעשייה המדינית ואף מעידה על מגמה הפוכה. ייתכן שאפשר להסביר את הסתמכותם הרבה של ילידי ארצות האסלאם על אמצעי תקשורת ההמונים דווקא בהיותם חלק מהמערכת השלטונית, ברצונם לזכות בהכרה ובפרסום ובכך שעיסוקיהם החדשים (קרבה למוקדי העשייה המדינית) מקשים עליהם, בשל חוסר זמן, להיחשף למקורות מידע חלופיים ומאלצים אותם להסתמך יותר על אמצעי תקשורת ההמונים. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאיו של רון (1985), אשר העלו כי חברי הכנסת העשירית, ילידי ארצות האסלאם, מגישים, באופן מובהק, יותר שאילתות המסתמכות על אמצעי תקשורת ההמונים. חוסר השינוי במגמת ההסתמכות במהלך השנים, על אף השינוי במעמד הפוליטי של חברי כנסת אלה, עשוי להעיד שהערכתם הגבוהה לתכנים התקשורתיים מובילה לשימוש אינטנסיבי בהם.

ממצא מעניין נוסף הדורש הסבר הוא השימוש המועט שעושים חברי הכנסת הערבים באמצעי תקשורת ההמונים בכתיבת שאילתות. כפי שצוין לעיל, המסגרת המפלגתית הקשורה למוצאו של חבר הכנסת משמשת כמשתנה מסביר יותר מהמוצא עצמו. חברי הכנסת הערבים, המרוכזים ברובם ברשימה הערבית ובחד"ש, מצויים בקצוות הפוליטיים של המפה ומרוחקים ממוקדי העשייה המדינית. יש להם קהלי יעד שונים, צרכים תקשורתיים שונים ומקורות מידע שונים. אין הדבר מעיד על התעלמותם מאמצעי התקשורת המובילים בישראל: אדרבא, רבים מהם מרבים להופיע בהם, הם מכירים אותם היטב ונחשפים למידע שבהם. אך בכל הקשור לשימוש בתקשורת כמקור לשאילתות ולנושאים, אין חברי הכנסת הערבים דומים לעמיתיהם היהודים. ההסבר לכך נעוץ, כנראה, בקהל היעד שלהם – ציבור בוחרים ותומכיהם – שמצוקותיו ומאוויו אינם זוכים לביטוי רב בתקשורת הישראלית-יהודית. למרות זאת, הם הסתמכו יותר על שלושת הימונים הגדולים – "ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ" – מאשר על עיתונים בשפה הערבית, וייתכן שהדבר קשור לאסטרטגיה פוליטית הגורסת הצטרפות למסד היהודי ולא היבדלות ממנו (קופרמן וישראלי, 1999), וכן לדפוסי החשיפה התקשורתית של ציבור הבוחרים הערבי.

בניגוד להשערת המחקר, נמצא שבעלי השכלה הרבנית/סמינרית ובעלי השכלה העממית-תיכונית מבין חברי הכנסת מסתמכים על אמצעי תקשורת ההמונים יותר מבעלי השכלה האקדמית. על פי ההשערה, חברי כנסת בעלי השכלה אקדמית מעריכים יותר את תרומתם האינפורמטיבית של אמצעי תקשורת ההמונים, ולכן הם גם יסתמכו עליהם יותר מחברי הכנסת שהשכלתם נמוכה (כספי, 1980); ממצאי מחקרו של רון על הכנסת העשירית, באו והוכיחו השערה זו (רון, 1985). ייתכן שסדר ההסתמכות

על אמצעי תקשורת ההמונים התהפך מכיוון שבעלי ההשכלה האקדמית יכולים ומכוונים, יותר מאחרים, לנצל את השיפור המשמעותי בשירותי המידע הממוחשבים שחל בשנים האחרונות, בזכות מיומנויות שרכשו באקדמיה (לדוגמה, הכרת סביבה ממוחשבת, ידיעת השפה האנגלית, אם לבדם ואם באמצעות העוזרים הפרלמנטרים שברשותם). באשר לבעלי ההשכלה הרבנית/סמינרית (קטגוריה זו כוללת בעיקר בוגרי ישיבות תורניות), גם אלה הגדילו את מקורות המידע שלהם – עשרות עיתונים המזוהים עם קבוצות דתיות וחרדיות שונות רואים אור בשנים האחרונות בישראל (אריאלי, 2001). ייתכן שתופעה זו הביאה אותם להסתמך יותר על אמצעי תקשורת ההמונים.

בניגוד להשערות נמצא שחברי הקואליציה מסתמכים יותר מחברי האופוזיציה על אמצעי תקשורת ההמונים. יתרה מזאת, אף שהשאלתא נתפסת ככלי אופוזיציוני הנותן הזדמנות לבקר את הממשלה ולפקח עליה (וייס, 1977), הגישו חברי האופוזיציה וחברי הקואליציה בכנסת הארבע-עשרה מספר זהה של שאלות. על פי ההשערה, חברי האופוזיציה, המרוחקים ממוקדי המידע וקבלת החלטות, יסתמכו יותר על אמצעי תקשורת ההמונים (כספי, 1980), אך ייתכן שדווקא זמנם הפנוי (יחסית) מאפשר להם להסתמך על מקורות מידע אחרים, ודווקא חברי הקואליציה, העסוקים יותר והמאיישים תפקידים פרלמנטריים רבים יותר (בן אריה אצל שחר, 2001), נאלצים להסתמך יותר על התקשורת.

חברי קואליציה ואפילו שרים מכהנים מתלוננים לעתים קרובות כי למרות קרבתם לכאורה לעשייה המדינית הם מנותקים או מרוחקים ממקורות מידע עדכני ומלא. בהיעדר מקורות מידע חלופיים המובנים בממסד, נאלצים חברי כנסת ושרים לבקש את המידע החסר באמצעי תקשורת ההמונים: כך למשל העיד אריאל שרון (שר התשתיות הלאומיות בכנסת הארבע-עשרה) במהלך המשא ומתן על חברון: "אני וחברי השרים, איננו מקבלים מידע רשמי ומוסמך על התקדמות המשא ומתן על חברון, וכל ידיעותינו שאובות מהתקשורת" (מעריב, 1996: 4).

הסבר נוסף להסתמכות רבה יותר בקרב חברי הקואליציה קשור להחלפת השלטון: מי שישב בכנסת השלוש-עשרה בקואליציה, ישב בכנסת הארבע-עשרה באופוזיציה, ולהפך. ייתכן שחברי הכנסת טרם התרגלו לתפקידם הפוליטי החדש. ולבסוף, יתכן שחברי הקואליציה דווקא מאמינים ששימוש במידע מהתקשורת והצגתו מעל דוכן הכנסת יבטיח להם פרסום (כספי, 1998).

בהתאם להשערות, נמצא שחברי מפלגות החרדיות והדתיות מסתמכים במידה הרבה ביותר על אמצעי תקשורת ההמונים. סיעות ש"ס והמפד"ל מאפשרות לאמצעי תקשורת ההמונים לקבוע את סדר היום של הכנסת יותר מכל מפלגה אחרת. אך חברי סיעת המפד"ל מסתמכים בעיקר על שלושת היומונים הגדולים במדינה (77.5% מהשאלות שהגישו חברי הסיעה הסתמכו על העיתונים הללו ורק 1.5% הסתמכו על עיתונם הרשמי "הצופה"), ואילו חברי המפלגות החרדיות מסתמכים בעיקר על העיתונות החרדית (לוח 8).

הסתמכותם של חברי סיעת המפד"ל על העיתונות החילונית נובעת, כנראה, מהעובדה שרבים מהם קוראים עיתונות חילונית (גם אלה המנויים על "הצופה") (מיכלסון, 1990), והעיתונות החרדית אינה רלוונטית עבורם. ולכן, הם, כשאר חברי הכנסת, מסתמכים על עיתונות שמספקת את המידע הרלוונטי להם ולקהל בוחריהם.

באשר לחברי הסיעות החרדיות, כפי שצינו לעיל, עומד לרשותם היצע תקשורת רב ומגוון – לפחות עשרים עיתונים ושבעונים רואים אור בכל יום או פעם בשבוע, ובהם ביטאון רשמי של ש"ס ("יום ליום") (אריאלי, 2001). מפלגות אחרות, לעומת זאת, חסרות לחלוטין ביטאונים משלהן. עיתונות חרדית בישראל אמנם אינה תופעה חדשה, אך במהלך שנות השמונים החלה להופיע עיתונות חרדית אחרת, עדכנית ומודרנית יותר, המביאה דיווחים מהשטח ומפרסמת מדורים קבועים בנושאי בריאות,

מהנעשה בעולם, תגובות קוראים ועוד (מיכלסון, 1990). לעיתון החרדי "יום השישי" יש לדוגמה, כתב בכנסת, כתב לעניינים פוליטיים, כתבים בכל עיר שיש בה ריכוז דתי משמעותי ואפילו מדור רכילות שיודע לדווח ש"שר התקשורת, רפאל פנחסי, שרצה יום אחד לטבול בחוף ימה הנפרד של הרצליה, נאלץ להמתין במשך דקות ארוכות, עם ה'וולבו' החדשה שקיבל, עד ששער החוף נפתח לפניו..." (שם, 225-226). כנראה שריבוי העיתונים הללו ופניהם החדשות והאטרקטיביות והסיכוי לזכות בהם לסיקור תקשורתי מובילים לשימוש הרווח בהם. מעניין להיווכח שעיתונים אלה אינם משפיעים רק על השיח ברחוב החרדי ועל סדר היום הציבורי שלו (אריאלי, 2001), אלא אף על סדר היום של כנסת ישראל.

בהתאם להשערות המחקר, חברי הכנסת הארבע-עשרה הסתמכו על העיתונות הכתובה יותר מכל מדיום אחר. ממצאי המחקר מצביעים שמתוך השאליות שהסתמכו במפורש על אמצעי תקשורת ההמונים, הרוב המכריע (92%) מבוסס על העיתונות הכתובה, ורק 8% הסתמכו על העיתונות המשודרת.

למרות המהפכה שהתרחשה בישראל בתחום התקשורת האלקטרונית והרחיבה באופן משמעותי את ערוצי השידור (לחמן-מסר, 1997), ולמרות הצמצום המשמעותי בעיתונים יומיים הרואים אור בישראל (לימור, 1999), נשארו חברי הכנסת הארבע-עשרה "נאמנים" למלה הכתובה. יתרונותיה של העיתונות הכתובה בקרב חברי פרלמנטים נובעת מתכונותיה: היא זמינה, מספקת את הפרשנות הדרושה, אפשר להשתמש בה לאורך זמן ואפשר לשחזרה בקלות (כספי ולימור, 1981; Feldman, 1986).

מבחינת השאליות המסתמכות על עיתונות כתובה עולה, שבקטגוריית היומונים קבע "ידיעות אחרונות" את סדר היום של הכנסת בשנות התשעים יותר מכל יומון אחר. אפשר להסביר את הדומיננטיות הזאת בהעדפתם של חברי הכנסת ללמוד על המתרחש בארץ מהעיתון הנמכר ביותר במדינה והנקרא על ידי רוב הבוחרים (טיקוצ'ניסקי, 1996). ייתכן גם שהם העדיפו לקרוא ידיעות מתומצצות וקצרות על נושא מסוים, כפי שמביא "ידיעות אחרונות", על פני ידיעות מקיפות וארוכות, כפי שמביא "הארץ" (כספי ולימור, 1993), שהרי ממילא את המידע המלא והמעודכן הם מבקשים לשמוע מהשר הנוגע לדבר (לדוגמה, חבר הכנסת סאלח סלים שאל את שר התשתיות הלאומיות, "מפרסומים שהיו לאחרונה עולה, שהמינהל מכין תכניות לבניית 30,000 יחידות דיור בין חיפה לבין הקריות. רצוני לשאול, האם הידיעה הנ"ל נכונה?...") (שאלתא מס' 2421, 3 ביוני 1998).

בקטגוריית העיתונות הדתית והחרדית (בעיקר החרדית) חל השינוי המשמעותי ביותר – לא רק שהשימוש בה גדל פי שמונה לעומת הכנסת העשירית, ופי ארבע לעומת הכנסת השלוש-עשרה, אלא שעיתונות זו קבעה את סדר היום של הכנסת הארבע-עשרה יותר מכל עיתונות אחרת. לדומיננטיות של עיתונות זו בקביעת סדר היום של הכנסת יש כמה הסברים. ראשית, ייתכן שההיצע הרב של עיתונים חרדיים העומדים לרשות חברי המפלגות הדתיות והחרדיות, מעניק לה בולטות זו. שנית, הגידול במספר המושבים של ה"גוש הדתי" – עשרה מושבים בכנסת העשירית, שישה-עשר מושבים בכנסת השלוש-עשרה ועשרים ושלושה מושבים בכנסת הארבע-עשרה (דורון וקוק, 1999), והשימוש האינטנסיבי של החרדים בעיתונות "משלהם" מסבירים דפוס זה. ולבסוף, החשיבות שמייחסים המנהיגים הדתיים והחרדיים לאמצעי התקשורת, יחד עם התחזקותו של הציבור החרדי בארץ, ועוד יותר מזה, עם העמקת הפילוג בשורותיו, הפכו את אמצעי התקשורת החרדיים לגורם בפני עצמו, הצובר תאוצה וכוח רבים (מיכלסון, 1990). מפלגות, חצרות, ישיבות, אדמו"רים ורבנים, כל אלה מצויים במרדף בלתי פוסק אחר פרסום ומאמינים ש"אין הברכה שרויה אלא בדבר הגלוי לעין" (מיכלסון, 1990: 12), ואם פרסום בעיתונות, אז על אחת כמה וכמה פרסום מעל בימת הכנסת. זאת ועוד, עיתונים חרדיים אחדים ניסו ליצור מערכת חלופית לבחירות המקדימות, שאינן מתקיימות במפלגות החרדיות, והחלו לעקוב אחר פעילותם של חברי הכנסת החרדים ולהעניק להם ציונים, תוך שילוב הקוראים במשאלי דירוג וסקרים (אריאלי,

2001). אפשר שרצונם של חברי הכנסת הללו לשפר את סיכוייהם לזכות בציון גבוה, הוביל אותם להסתמך יותר על עיתונות זו ולפרסמה מעל בימת הכנסת.

בעניין המקומונים חל שינוי מעניין: אחוז ההסתמכות עליהם הוכפל מהכנסת העשירית לכנסת השלוש-עשרה, וגידול זה הוסבר ברגישות שמפתחים חברי הכנסת לאזור מגוריהם בשנים האחרונות (על אף שאינם נבחרים בבחירות אזוריות), וברצונם לשפר את מעמדם ביישוב ובבחירות המקדימות שמעודדות אותם להגדיל את חוג מכריהם ותומכיהם (ראיון עם פרופ' דן כספי, 8 במאי 1997). אך בכנסת הארבע-עשרה ירדה מידת ההסתמכות על המקומונים ל-14% בלבד. ייתכן שירידה זו קשורה בשינוי שחל בסדרי העדיפויות של המקומון, כפי שטוען רוני מילוא, ראש עיריית תל-אביב לשעבר: "...לעניינים המוניציפליים מוקדש מקום קטן יחסית בין דפיו הגדושים של המקומון האופייני ואף ענייני העיר מתחילים להיזנח במהלך השנים... עורכי המקומונים רואים במקומון שלהם עיתון לכל דבר, וכך יוצא שהכותרות הראשיות וכתבות מרכזיות מוקדשות לנושאים אוניברסליים... למעשה, המקומונים הופכים לעוד עיתון" (מילוא, 80: 1999). ובהיותו כזה, ומופיע רק אחת לשבוע, מעדיף חבר הכנסת להסתמך על העיתונות היומית.

סיכום

בשל יכולתם של אמצעי תקשורת המונים לגשר בין הנבחרים לבוחרים ולמלא תפקיד אינפורמטיבי, ובהיותם בעלי היכולת לספק לחברי הכנסת את הפרסום שבו הם כה חפצים, רוכשים לעצמם אמצעי תקשורת המונים מעמד מיוחד במינו במערכת הפרלמנטרית (כספי, 1998). מעמד זה, כפי שאפשר לראות במחקר הנוכחי, עשוי להשתנות מעת לעת, בהתאם למאפיינים הסוציולוגיים והפוליטיים של חברי הכנסת, בהתאם לצרכים האינפורמטיביים והאקספרסיביים המתעוררים בקרב הנבחרים, וכן בהתאם ליכולתם של אמצעי התקשורת למלא את הצרכים הללו. כאשר חברי הכנסת בוחרים להתייחס מעל בימת הכנסת למידע שהתפרסם באחד מאמצעי התקשורת, הם משתפים, למעשה, את התקשורת במשחק הפוליטי, ומאפשרים לסדר היום התקשורתי לקבוע את סדר היום הפרלמנטרי או לשנותו.

ממחקרים קודמים למדנו שחברי הכנסת משתפים את אמצעי תקשורת המונים במשחק הפוליטי משתי סיבות עיקריות: האחת, משום שהללו מספקים להם מידע יקר ערך ונחוץ, והשנייה, משום שהם מספקים להם צרכים אקספרסיביים של פרסום והתבלטות (Caspi, 1981; Feldman, 1986; קדמן, 1987; כספי, 1998). מחקר זה, שבדק את מידת השפעתם של אמצעי תקשורת המונים על סדר היום של הכנסת הארבע-עשרה והתמקד בתרומתם של המאפיינים הסוציולוגיים והפוליטיים של חברי הכנסת להשפעה זו, מלמד שחברי הכנסת עדיין זקוקים לאמצעי תקשורת המונים כמקור מידע לכתיבת שאילתות. אך העובדה שיותר ממחצית השאילתות בכנסת הארבע-עשרה הן חסרות מקור הסתמכות, ובתוכן נכלל מספר לא מבוטל של שאילתות שההסתמכות על התקשורת דווקא הוצנעה בהן, מלמדת עד כמה חברי הכנסת הארבע-עשרה מפקפקים ביתרונות הגלומים בשאילתא כאמצעי לפרסום במדיה. אין להסיק מכך שחברי הכנסת אינם זקוקים לתקשורת או שאינם מחזרים אחריה במרץ, אלא ייתכן שלמדו שפעילות פרלמנטרית, בייחוד כזאת שמקורה בפרסומים בתקשורת, איננה מעניקה את הפרסום המיוחל במדיה.

במחקר אחר שנערך בכנסת הארבע-עשרה נמצא שהמתאם בין פעילות פרלמנטרית (הצעות חוק, שאילתות, הצעות לסדר היום, השתתפות בהצבעות, השתתפות בוועדות, העברת חוקים ועוד) למספר ההופעות בכלי התקשורת נמוך מאוד, וכי מה שמשפיע על מידת החשיפה של חברי הכנסת היא מיומנותם בעבודה עם התקשורת ("מיומנות כריזמטית") (שפר אצל שחר, 2000). לכן, חברי הכנסת משקיעים הרבה יותר כסף, זמן ומחשבה בבניית הדימוי שלהם מכפי שהשקיעו בעבר, ומעטים הם האנשים הפוליטיים שאינם

פוליטיקה השפעת התקשורת על סדר יומה של הכנסת

נעזרים ביועץ תקשורת, דובר, יועץ תדמית או איש יחסי ציבור על מנת לשפר את מיומנותיהם התקשורתיות (מרידור, 1997). יש בהחלט מקום לקשור זאת לתהליך של אמריקניזציה שעוברות המערכת הפוליטית בישראל ומערכות הבחירות כאן, תהליך שהחל כבר בשנות השבעים והתעצם מאוד עם הופעת הבחירות המקדימות, הבחירות האישיות לראשות הממשלה ויבוא ידע אמריקני לניהול קמפיינים פוליטיים (Weimann, 2001; Caspi, 1996).

על מחקרים עתידיים שירצו לבדוק את השפעת סדר היום התקשורתי על סדר היום הפרלמנטרי, יהיה להתמקד בכלים פרלמנטריים אחרים כגון, הצעות חוק או הצעות לסדר היום. כדי להשלים את התמונה שהתקבלה ממחקר זה, ראוי לבצע מחקר המשך שיבדוק מה הם הקריטריונים שעל פיהם בוחרים חברי הכנסת את המקורות שעליהם הם מעדיפים להסתמך (נוחות וזמינות, מידע מהימן, רצון לזכות בפרסום ועוד), ומדוע הם מעדיפים, ברוב המקרים, שלא לציין אותם. למרות מגבלותיו, המחקר הנוכחי הוא עוד נדבך במסורת מחקרי "קביעת סדר היום" (Agenda Setting). רוב המחקרים ברוח גישה זו, התמקדו בבדיקת השפעתו של סדר היום התקשורתי על סדר היום הציבורי, ואילו זה עוסק בקשר בין סדר היום הפרלמנטרי (כחלק מסדר היום הפוליטי) לסדר היום התקשורתי, קשר שלא נחקר עד היום במידה מספקת.

---

* מיכל הרשמן-שטרית סיימה את לימודי התואר השני באוניברסיטת חיפה, ומשמשת כעמיתת הוראה ומועסקת ביחידת הדוברות של האוניברסיטה. דוא"ל: mshitrit@univ.haifa.ac.il

** פרופ' גבי וימן הוא ראש החוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה. דוא"ל: rso343@soc.haifa.ac.il

מקורות

- אלון, ג. 2002. "פינס - אלוף המחוקקים; בן עמי הגיש הצעת חוק אחת", הארץ, 25 ביולי.
- אריאלי, ק. 2001. "גם שופר, גם צינור", פנים, כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 16, תל-אביב, עמ' 38-43.
- גולדברג, ג. 1988. "הסיקור העיתונאי של דיוני הכנסת". קשר, 3, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 3-8.
- דיסקין, א. 1972. "מפת המפלגות והסתמכות השאלות בכנסת השישית על העיתונות", מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 3, ירושלים: האוניברסיטה העברית, עמ' 135-142.
- דורון, ג. וקוק ב. 1999. "דת והפוליטיקה של ההכללה, הצלחת המפלגות החרדיות", בתוך: א. אריאן ומ. שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 1996. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 85-106.
- דרורי, י. 1994. "הלוביסט הישראלי אובר במסדרונות", מנהלים, המגזין למשאבי אנוש ולמקבלי החלטות, 77, עמ' 28-33.
- הרשמן-שטרית, מ. 1997. "חברי הכנסת ואמצעי תקשורת ההמונים", עבודה סמינריונית במסגרת "סדנא בחקר הפרלמנטריזם ע"ש בר רב האי", החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה.
- וולספלד, ג. ווימן, ג. 1999. "המאבק על סדר היום במערכת הבחירות 1996", פוליטיקה, 4, ירושלים: האוניברסיטה העברית, עמ' 9-25.
- וייס, ש. 1977. הכנסת תפקודה ותפוקתה. תל-אביב: אחיאסף.
- טיקוצ'ינסקי, י. 1996. "מה עסקך, האינטרסים הכלכליים של שלושת העיתונים", העין השביעית, 5, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 4-9.
- יצחקי-קפלן, ש. 1997. "הכנסת זה לא רק פופוליטיקה", אותות, 20, תל-אביב: איגוד המפרסמים בישראל, עמ' 29.
- ישי, י. 1999. "פוליטיקה "ישנה" לעומת "חדשה" בבחירות 1996", בתוך: א. אריאן ומ. שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 1996. ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 171-201.
- כספי, ד. 1976. בין נציגים למיוצגים, תפיסת חברי הכנסת את דעות הציבור. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית בירושלים.
- כספי, ד. 1980. "הערכות חברי הכנסת את אמצעי התקשורת כמספקים צרכים קוגניטיביים", מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 16, ירושלים: האוניברסיטה העברית, עמ' 35-51.
- כספי, ד. 1990. תקשורת ופוליטיקה. יחידה מספר 10 בקורס ממשל ופוליטיקה בישראל, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- כספי, ד. 1998. "השפעתם של אמצעי תקשורת ההמונים על ניסוח סדר היום של הכנסת", בתוך: ד. כספי וי. לימור (עורכים), אמצעי תקשורת ההמונים בישראל, מקראה. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 507-520.
- כספי, ד. ולימור, י. 1976. "חברי הכנסת וכלי התקשורת", ספר השנה של העיתונאים, עמ' 205-215.
- כספי, ד. ולימור, י. 1981. "אמצעי תקשורת ההמונים כמתווכים בין הציבור וחברי הכנסת", נתיבי ארגון ומינהל, כ"ב (2), ירושלים: המרכז הישראלי לניהול, עמ' 35-39.

פוליטיקה השפעת התקשורת על סדר יומה של הכנסת

- כספי, ד. ולימור, י. 1993. המתווכים. תל-אביב: עם עובד.
- לחמן-מסר, ד. 1997. "מפת התקשורת החדשה בישראל, תיאורו של תהליך, מאפיינים ותהיות", דברים אחדים, כתב עת לענייני תקשורת, תרבות וחברה, 2, ירושלים: מכון ון ליר, עמ' 66-87.
- לימור, י. 1978. חברי הכנסת ואמצעי התקשורת. עבודת מוסמך במדעי החברה, המכון לקומוניקציה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- לימור, י. 1999. "כרוניקה של מוות ידוע מראש", קשר, 25, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 41-51.
- מאיר, א. 2000. יסודות הסטטיסטיקה למדעי ההתנהגות. תל-אביב: דיונון.
- מילוא, ר. 1999. "המקומונים", קשר, 25, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 80-82.
- מיכלסון, מ. 1990. "עיתונות חרדית בישראל", קשר, 8, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 11-22.
- מרידור, ד. 1997. "על דמוקרטיה ישירה ותפקידי העיתונות", דברים אחדים, כתב עת לענייני תקשורת, תרבות וחברה, 1, ירושלים: מכון ון ליר, עמ' 15-18.
- סגל, ז. 1983. בנתיבי הממשל, על רשויות המדינה והיחסים ביניהן. תל-אביב: פפירוס.
- פיין, ס. (עורכת), 1997. "מערכות המידע בכנסת", פרלמנט, 17, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 4.
- פיין, ס. (עורכת), 1999א. "שאליותות כאמצעי פיקוח על הרשות המבצעת", פרלמנט, 26, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 5-7.
- פיין, ס. (עורכת), 1999ב. "שאליותות ככלי פיקוח פרלמנטרי", פרלמנט, 26, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 8-9.
- פרידין, ח. 1993. "צורכי מידע של חברי כנסת, ממצאי סקר", מידע וספרנות, 20 (1), תל-אביב: אגודת הספריות המיוחדות ומרכזי המידע בישראל, עמ' 11-14.
- צידון, א. 1970. סוגיות פרלמנטריות. תל-אביב: אחיאסף.
- קדמן, י. 1987. "תפקיד העיתונות בעיצוב סדר היום של הכנסת בנושאי רווחה", קשר, 1, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 35-44.
- קופרמן, א. וישראלי, ר. 1999. "מכולם יוצא אחד: ההצבעה של הערבים בישראל בבחירות ב-1996", בתוך: א. אריאן ומ. שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 1996. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 85-106.
- קליין, י. 1999. "ניצחון המקומיות", העין השביעית, 21, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 22-23.
- רון, י. 1985. השאלות הפרלמנטריות ואמצעי תקשורת ההמונים. עבודה לתואר מוסמך במדעי החברה, המכון לקומוניקציה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שחר, א. 2000. "אין תמורה לפעילות פרלמנטרית", הארץ, 11 ביוני.
- שחר, א. 2001. "חברי הכנסת והנושאים החברתיים", הארץ, 19 בינואר.
- שיפמן, מ. 1999. "המקומונים עלו לקדמת הבמה התקשורתית", סוכן ביטוח, 81, עמ' 36-37.
- שרון, א. 1996. "אין לי מושג מה קורה במו"מ", מעריב, 5 בנובמבר, עמ' 4.

מקורות אחרים

אתר הכנסת באינטרנט, www.knesset.gov.il

הכנסת. 1996–1999. דברי הכנסת הארבע-עשרה. ירושלים.

הכנסת. 1996. הכנסת הארבע-עשרה והממשלה. ירושלים, משרד החינוך, התרבות והספורט, מרכז ההסברה.

הכנסת. 2000. דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת תנאי עבודתם של חברי הכנסת. ירושלים.

הכנסת. 2000. תקנון הכנסת, החלטות בענייני נוהל. ירושלים.

הכנסת. 2001. המחקר למרכז ומידע, ארגון והקמה. ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 1998. הממשלה והרשויות המקומיות, שנתון סטטיסטי לישראל, פרסום מס' 49.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 1999. הממשלה והרשויות המקומיות, שנתון סטטיסטי לישראל, פרסום מס' 50.

"הכנסת, העיתונות וכלי התקשורת האלקטרוניים" (סימפוזיון). 1977. ספר ברקת, ירושלים, האגודה הישראלית לבעיות פרלמנטריות, עמ' 239–275.

הצעה לסדר היום של חבר הכנסת מאיר שטרית. 1977. דברי הכנסת הארבע-עשרה, חוברת ל"ח עמ' 8181–8185.

Almond, G. 1950. *The American People and Foreign Policy*. New York: Harcourt Brace.

Arterton, C. 1993. "Campaign '92', Strategies and Tactics of the Candidates." In G.M. Pomper (ed.), *The Election of 1992*, Chatham, N.J., Chatham House.

Baumgarther, F.R. and J.D. Bryan. 1993. *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago, IL, University of Chicago Press.

Boyce, G. 1978. "Fourth Estate, The Reappraisal of a Concept." In G. Boyce, J. Curran, and P. Wingate (eds.), *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present Day*, London: Constable, pp. 19-40.

Caspi, D. 1981. "The Agenda Setting Function of the Israeli Press." *Knowledge, Creation, Diffusion, Utilization*, 3: 401-414.

Caspi, D. 1996. "American-Style Electioneering in Israel: Americanization versus Modernization." In D. Swanson and P. Mancini. (eds.), *Politics, Media and Modern Society*. Westport, Connecticut. Praeger. pp. 173-193.

Caspi, D. and C.H. Eyal. 1983. "Professionalization Trends in Israeli Election Propaganda: 1973-1981." In A. Arian (ed.), *The Elections in Israel – 1981*. Tel Aviv, Ramot Publishing Co.

Cohen, B.C. 1963. *The Press and Foreign Policy*. Princeton, N.J., Princeton University Press.

Colin, S.U. 1994. "The Media in Postwar British Politics." *Parliamentary Affairs*, 47(4): 530-548.

Feldman, O. 1986. "Meeting with the Mass Media, Tendencies of Japanese Politicians." *Political Communication and Persuasion*, 3(3): 225-243.

Gilberg, S., C. Eyal, M.E. McCombs, and D. Nicholas, 1980. "The State of the Union Address and the Press Agenda." *Journalism Quarterly*, 57: 584-588.

- Gormley, W. 1975. "Newspaper Agenda and Political Elites." *Journalism Quarterly*, 52: 113-117.
- Gurevitch, M. and J. Blumer. 1977. "Linkage Between the Mass Media and Politics, A Mode for the Analysis of Political Communication System." In J. Curran, M. Gurevitch, and J. Woollacot (eds.), *Mass Communication and Society*, London, Edward Arnold, pp. 271-290.
- Katz, E., J. Blumer and M. Gurevitch. 1974. "Utilization of Mass Communication by the Individuals." In J. Blumer and E. Katz (eds.), *The Uses of Mass Communication*, Beverly Hills, Sage Publication, pp. 19-34.
- Krippendorff, K. 1980. *Manufacturing the News*. Austin and London, University of Texas Press.
- Kingdon, J. 1984. *Agendas, Alternative, and Public Policies*. N.Y, Harper Collins.
- Lang, K. and G. Lang. 1959. "The Mass Media and Voting." In E. Burdick and A.J. Brodbeck (eds.), *American Voting Behavior*, Glencoe, Illinois, The Free Press, pp. 217-235.
- Lasswell, H.D. 1927. *Propaganda Technique in World War*. N.Y, Knopf.
- McCombs, M.E. and D.L. Shaw. 1972. "The Agenda-Setting Function of the Media." *Public Opinion Quarterly*, 36(2): 176-187.
- McCombs, M.E. and D.L. Shaw. 1976. "Structuring the 'Unseen Environment'." *Journal of Communication*, 26(2): 18-23.
- Rogers, E.M. and J.W. Dearing. 1987. "Agenda Setting Research, Where has it been, Where is it Going?." *Communication Yearbook*, 11: 555-594.
- Rogers, E.M. and J.W. Dearing. 1993. "The Anatomy of Agenda Setting Research." *Journal of Communication*, 43(2): 68-83.
- Rosenau, J. 1961. *Public Opinion and Foreign Policy*. N.Y, Random House.
- Shaw, D.L. and M.E. McCombs. 1977. *The Emergence of American Political Issue, The Agenda Setting Function of the Press*. St. Paul, West Pub. Co.
- Stone, G.C. and M.E. McCombs. 1981. "Tracing the Time-Long in Agenda-Setting." *Journalism Quarterly*. 58: 51-55.
- Weimann, G. 2001. Telepolitics: The Merging of Television and Politics in the Sixties and its Impact on World Politics. Paper presented at the University of Bologna International Workshop on "The Turning Point of the Sixties as a Field for the Historical Research." Bologna, Italy.